

Тыва Республиканың Чазаның июль 4-те болуп эрткен хуралына 19 айтырғны чугаалашк, чогуур шиттирлерни хүлээп алган. ТР-ниң Президентизи — Чазак Баштыңы Ш. Д. Ооржак хуралды башкарып эрттирген.

МОСКВАГА ЖУРАЖЫЛГАЛАР

Президент Ш. Д. Ооржак болгаш ооң командалык кижигүнери Москвага чокта чаа ажил-албан кылып чоранын түннелдерин ТР-ниң оралакчы-президенти А. А. Мельников Чазак кижигүнеринге допчузу-биле таныштырган.

Сибирьниң федералдыг округунда РФ-тиң Президентизиниң бурун эргелиг төлээзи Л. В. Драчевский-биле Ш. Д. Ооржак ужурашкан. Президент республикада политиктиг байдалды таныштыргаш, экономиктиг реформалары боттандырар, күрүне тургузуун, корум-чурмуну быжылгаар дээш чорудуп турар хемчеглерни чугаалап берген.

Леонид Вадимович Тываның Президентизиниң Чазаның ажил-чорудулгазы РФ-тиң Президентизи В. В. Путинниң күөсчү эрге-чөгүргө органнарның мурунда салган сорулгалары-биле дүжүп турарын демдегелээн. Ужуражылга үезинде политиктиг, экономиктиг айтыргалар талазы-биле чогуаны кылган, оларны чогумчалыг шиттирлериниң аргалары дугурушкан.

Л. Д. Драчевскийге РФ-тиң Конституциясы-биле ТР-ниң Конституциясы арасында каршыктарны эдер айтыртыгга хамаарышкан хурал болганы А. А. Мельников Чазак кижигүнеринге дынаткан. Ооң ажилыга РФ-тиң Президент Административиянын хары салгалы ажилдачылар, РФ-тиң Топ сонгулда комиссиясынын даргасы А. Вешняков, Ш. Д. Ооржак баштаан Тываның төлээлери болгаш өскөө-лер-даа киришкен. Тываның Ундезин Хоюлузунда федералдыг Конституция-биле дүшпөс чүүдлерин демейлештирер дээш каттыкты алыштырары чорудуп турарына аңаа чугаалашкан. Л. В. Драчевскийни конститутциянын арасында чөрүшкөк чүүдлерин эдер талазы-биле ап

турар хемчеглерни чүгээр деп демдегелээн. Моон сонгаар ук ажилды чедимчелиг уламчылаары-биле чонун Улуг Хуралынын (сөздүзи) ажилдачыларына таарымчалыг байдалды тургузарын хуралдын хүлээп алган шиттирине айтыкан.

РФ-тиң Чингине прокурору В. В. Устинов-биле Ш. Д. Ооржак ужурашкан, федералдыг Ундезин Хоюлу-биле Тываның Конституциясынын, хоюлдурумнериниң арасында каршыктарны эдер, кемчирек үүдүгүндүгүндүк-биле демиселди күштелдирер дээш чорудуп турар ажил-ижи-биле таныштырган. Ону дынааш, Чингине прокурор чүүлдүгүнүп деткээн. Ийн конститутциянын арасында чөрүшкөк чүүдлерни кыска хуусаада эдип шыдавын, ооң чылдагааннарны Президент тайылбырлаан. В. В. Устинов оуу чөптугү деп санааш, бо чугула ажилдын хуусаазын декабрь 1-ге чедир узаткан.

РФ-тиң Президент Административиянын хары салгалы ажилдачылары болгаш өскөө-да федералдыг албан чорларнын удурткучулары-биле Ш. Д. Ооржак ужурашкан, республиканың амыдыралыга учурдуз-алыг айтыргаларны шиттирлериниң оралакчы-президент чугаалаан.

Сибирьниң федералдыг округунда РФ-тиң Президентизиниң бурун эргелиг төлээзи Л. В. Драчевский республиканың ажилы-жи, амыдыралы-биле таныштырып-биле чедип келирин Чазак кижигүнеринге дынаткан.

АКАДЕМИЯНЫҢ ТӨЛЭЭ ЧЕРИ

Сибирьниң күрүне албанын академиянын Төлээ черин Тыва Республикага аждар дугайында айтырғны хуралга чугаалашкан. Чурттап турар черинге күрүне болгаш муниципалдыг албан-хаакчыларын дээди эртем чедип алырған, бүгү деңгээлдин кадрларынн билин бедидеринге таарымчалыг байдалды тургузар сорулга-биле бо хемчегин алган.

Сибирьниң күрүне албанын академиянын Төлээ черин Тыва Республикага аждар дугайында айтырғны хуралга чугаалашкан. Чурттап турар черинге күрүне болгаш муниципалдыг албан-хаакчыларын дээди эртем чедип алырған, бүгү деңгээлдин кадрларынн билин бедидеринге таарымчалыг байдалды тургузар сорулга-биле бо хемчегин алган.

Сибирьниң күрүне албанын академиянын Төлээ черин Тыва Республикага аждар дугайында айтырғны хуралга чугаалашкан. Чурттап турар черинге күрүне болгаш муниципалдыг албан-хаакчыларын дээди эртем чедип алырған, бүгү деңгээлдин кадрларынн билин бедидеринге таарымчалыг байдалды тургузар сорулга-биле бо хемчегин алган.

таарымчалыг байдалды тургузар сорулга-биле бо хемчегин алган.

Сибирьниң күрүне албанын академиянын Төлээ черин Тыва Республикага аждар дугайында айтырғны хуралга чугаалашкан. Чурттап турар черинге күрүне болгаш муниципалдыг албан-хаакчыларын дээди эртем чедип алырған, бүгү деңгээлдин кадрларынн билин бедидеринге таарымчалыг байдалды тургузар сорулга-биле бо хемчегин алган.

ЧАРТЫК ЧЫЛДЫҢ ТҮННЕНИ

Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүдүзүгүндө 2000 чылдыг бирги чартынын баш бурунгар үндүргөн түннелдерини дугайында ТР-ниң Экономика яамызын сайыды С. Н. Сапова дынады кылган. Бо айтыртыгга хамаарыштыр Чазак хуралды протокол шиттирнин хүлээп алган. Бо чылдын июль 11-ге чедир яамларынн, ведомстволарынн удурткучулары коллегия хуралдарын эрттиреш, аңаа чартык чылдын түннелдерин чугаалажырын мида айткан. Чазак Баштыңынн оралакчылары, яамларынн, ведомстволарынн удурткучулары июль 11-де эртер Чазактын калбак хуралынга хынамчалыг белегекерин дааскан. 2000 чылдын бирги чартында ТР-ниң социал-экономиктиг хөгжүдүзүгүндө түннелдерин дугайында илеткилди Чазактын калбак хуралынга республиканың экономика сайыды С. Н. Сапова кылды.

ДААЛГАЛААРНЫ БЕРГЕН

"Тыва" садыг — ажил-агыг будурулге" деп курунени каттышкан будурулгезин ажилынын дугайында айтырғны чугаалашкан, Чазак ол талазы-биле доктаалды хүлээп алган. Ол айтырғны бо чылдын июль 3-те хавызы-биле анализтеп чугаалашкан.

Будурулгени 1997 чылдын сентябрыда ТР-ниң Чазаның шиттирине-биле тургускан.

Уставка көрдүгөн сорулгаларны күөсөдир болгаш күрүневиң тускай-кыттыгын Россияның экспорт-импорт "Росэксимбанк" банкызын биле "Тыва" садыг-ажыл-агыг будурулге" деп курунени каттышкан будурулгези чээлиге керээ чарарынн бизнес-планын болгаш ол чээлин дедир эгидерин санажылганы кылгаш, Чазакка чугаалажып көөрү-биле кирген. Акшаны ажилдап ап болуп болгаш оуу үезинде дедир эгиди бээр байдал будурулгедэ бар дээрзин санажылга бадтыктап турар. Бичангаш ТР-ниң Чазача Күрүнениң тускай-життыгын "Росэксимбанк"тан 800 муң америка долларын чээлиге алырған чөпшээрелди берген.

Керээниң негедези ба- раан дээш, бараан берикчилери-биле рубль-биле саважар. 1998 чылдын майдан августка чедир 4910 муң рубльге аш-чем барааннарны садып-сайтарган, ооң иштинде республиканың хергел-леринге чигир, далган, үнүш үстерин болгаш макарон кылгыларын рынок өртүзүндө 20 хуу чинг эртеке саткан. Ол барааннарны хей кезинин бюджет организациаларына берген болгаш чыл төнчүзүгүнө чедир кризис бетиниң өртүзү-биле санашкан.

"Тыва" садыг-ажыл-агыг будурулге" курунени каттышкан будурулгезин ажил-чорудулганы хынап, контролдар талазы-биле ТР-ниң Чазак Баштыңыннн оралакчы В. Ш. Оюн баштаан тускай эртемниң специалисттер ажилдаан. Кризистин аар-берге уржуктары керээде айттыгын чүүдлерин хуусаазында күөсөдирди дык берге болган. Ол үеде дык хей будурулгелер болгаш банклар буураашкыга таварышкан болгай. "Тыва" садыг-ажыл-агыг будурулге" деп курунени каттышкан будурулгезиниң директору С. Е. Чакарын кончуг четпес ажил-чорудулганы демдегелээн. Чээлиге ал-

ган акша-хөрөгүнн август кризисиниң бетинде эгиди бериптер аргазы турган. Бо будурулгениң кончуг оожум ажилдап турарын Чазак хуралында демдегелээн. Чазак ажил-агыг эвес юридиктиг эргелиг кижилер дээш харышылгаш, республика бюджетинде камгалаар дээш хемчеглерни алып апарар.

ТР-ниң Чазача чээли алышчылары биле чээли берикчилеринн арасында чаргыны чарарына хоумудал билдирешкени Моск-ва хоорайнын Арбитраж судунга кирген. Судтун бирги чадазында-ла "Тыва" садыг-ажыл-агыг будурулге" деп курунени каттышкан будурулгезинден чээлиге өренин турунениң тускай-життыгын экспорт-импорт "Росэксимбанка" тырты-быз деп шиттир-лээн.

ТР-ниң Чазаның хуралына "Тыва" садыг-ажыл-агыг будурулге" деп курунени каттышкан будурулгезин ажил-чорудулганы быжыктырып, оуу үезинде деткир хуралы-биле толдурган даалгаларны чогуур яамларга, ведомстволарга берген.

Сергей ХЕРТЕК.

ТР-НИҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫКАРАЫ

Нийти болгаш профессионал өөрелиге сайы-дынны албан-дужаалына томуйлашкына чөпшээр-лээн бээр ойталаан дугайында Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизиниң) 2000 чылдын март 16-да № 463 доктаалында үндэ-зилээш, Тыва Республиканың Нийти болгаш профессионал өөрелиге яамызын сайыдынн албан-дужаалыны күөсө-диринден Владимир Соорымбуевич ДОНАКТЫ хостаар.

Кызыл хоорай, 2000 чылдын июль 23, № 699.

лыңа томуйлашкы-биле холбаштыр Елена Владимировна КАРА-САЛДЫ Тыва Республиканың Национал политика, даштыкы экономика каттык болгаш дөкөтүр харылдаалар яамызын сайыдынн албан-ду-жаалында хостаар.

Кызыл хоорай, 2000 чылдын июль 3, № 705.

Боик Кокун-осолоон КУДРЕККИ оон дилээ-биле Тыва Республиканың Кадкы камгалал, эм-таң болгаш техниктиг хандырыга яамызынн сайыдынн албан-дужаалында хостаар.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК. Кызыл хоорай, 2000 чылдын июль 3, № 706.

ШЫН

Нийтилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 74 (16234) 2000 чылдың июль 6, четверг Аг салган шагы 20.00 Садар өртээ 3 рубль.

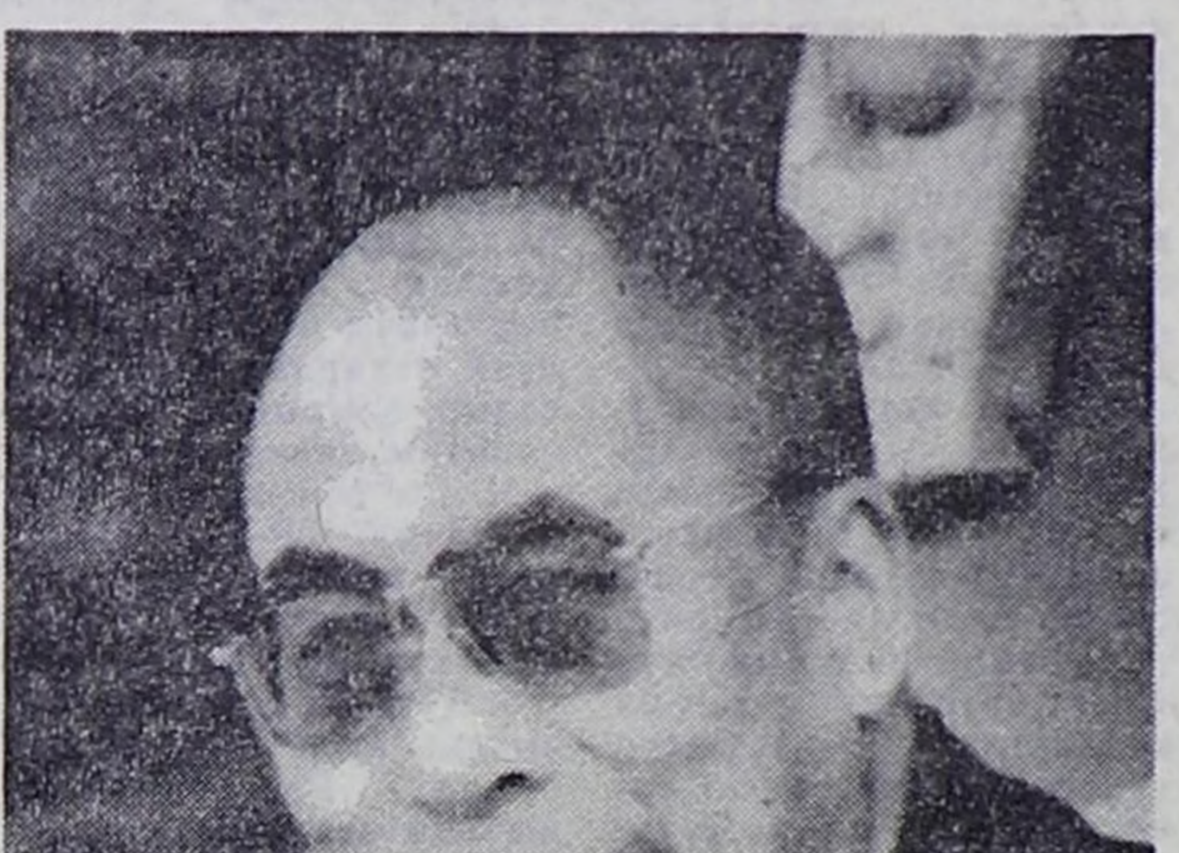
БӨГҮН — ЫДЫКТЫГ БАШКЫ XIV ДАЛАЙ-ЛАМАНЫҢ ЧЫРЫК ЧЕРГЕ ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮ

"СИЛЕР ДЭЭШ ТЕЙЛЕП ЧОРУУР МЕН"

1992 чылдың тос айның үш хонуу бистиң республиканың төөгүзүнгө монгози-биле артар. Ыдыктыг Улуг Башкы, Чырыктык XIV Далай-лама Тывага кээр джи бээрге, кижы бүзүрээри берге турду. Бистиң бо червиске чүс-чүс чылдарда чагыс-даа Далай-лама кээп көрбээн-но болгай. Бо чээрбиги чүс чылдың эгезинде Тывага дык хей хүрээлөр турган, оон атамза төргиндеп турган үеде олар-даа, ыдыктыг номнар-даа, чүдүлгө хөрөксөлдөри-даа узуктатынган, лама башкыларын истөп, суруп, репрессиялап турган болгай. Бичангаш ыдыктыг политика чонунуң бурунгу культурасына көдөргөй улуг хораны чедирген. Сөөлгү үеде харын нийтилелдин, демократиянын ачызында сарыг шажын катап эглип колгон.

Сентябрь 19-тун эртини. Таптап-ла 10 шакта "Як-40" Ыдыктыг Башкыны болгаш ону үдөп чоруур кижилерин Тыва черге эккелген. Ыдыктын хөөмөй аялгазы куттуулуп турда, Будданың улуг төлээзи холгезинден дүшкөш, Тыва черге баштайгы башмыннарны кылган. Тываның Президентизи Ш. Д. Ооржак, ичангы Дээди Совет Даргасы К. А. Бичелдей тыва ченин дээжизин сөнөзөн, а ол ак кадаттарын сунган. Президент республиканың чонунуң өмүзүзүнүн байыр чедиргеш, мынча дээр: "Бистиң чонувус силерни четтикпейн манап турду. Чонуну күзели боттанган-дыр. Тыва черге Силерниң келгендерин уттундурбас төөгүлүг болушкун деп көрүп турар бис. Миңда өндүр тамчыгаралды салдар, хей-аыт киришкени, угаан-бодал саргыс-хөөн аргаашкыны болгаш оттуушкуну сиңиккен".

Бедик аалчы сеткилин ханзындан үнгөн харны сөстү чугаалады: "Тыва черге эң баштай келгенин бо болгай. Бичангаш аажок өөрүп тур мен. Чылыг сестеринер сагыш-хөөнүмгө инданның дегди. Бо сүт-биле дамба магаалыг эки-дир. Болар дээрге тибеттерниң чиир чеми ышка-жыл. Четтирдим". Ол ийича дээш ийинден кээп турар сорунзалыг аргачагай каткызын каттырды. Ооң катаптынгас хүлүмзүрүү кижиниң сагыш-сеткилинге кезээде артып каар. Шуушкан машиналар Ачылыг Башкы Далай-лама түр өргөзүнчө баар дээш чоруттарга, орук дургаар үзүк чок илчирилелди турдуккан улус өөрүп, байыр чедирип турду. Назы-хары ыңай чаштан ушпа кырганга чедир кижилер Ыдыктыг Башкыны ырактан-даа болза көрүп аар дээш келгенерин ол. А Кызылдың төп шөлдүнчү эртежик-ле улусчужууп эгелээн. Шөл шыгырт долу. Дүштекиниң 3 шакта Ыдыктыг Башкы Тываның удурткучулары-биле кады Чазак Бажы-

нындан театрже углай кылаштанган. Ол орук ара улуг, бичин кижилер-биле чолукшуп, оларны йөрээп, чаш ажы-төлдү чаптап, иштинде номчуттувуу чоруп орган. Чазак Бажыныңдан Тыва Республиканың Күрүне туугун чаалап үндүрүп эккелеш, Ыдыктыг Башкыга ыдыктадып алганы төөдүге артар. Ооң соонда Чырыктыктыг Башкы шөлгө чыгалганнарга йөрээл-мөргүл кылган болгай. Ооң чугаазы, өргээн мөргүлү — үнөзи турбас белек-тир. Ол-ла кежээ Президент Чазак Бажыныңа бедик аалчыга тураскааткаш хүлээп алышкыны кылган. Сентябрь 21-де Ыдыктыг Башкы кожууннар чурттакчылары-биле ужуражыр дээш айттыгына. Улуг-Хемниң Хайыракан суурга баргаш, Башкының бир өөрээң чүвези — мерген, чедшилик угаанын чырык эртинге судурун тыяп ап, көргөни болур, ол оуу ажиң көрүп, суйбап патла болаган. Чадаанага улуг хүрээ турган алаакка олурган чон мурунга йөрээл-мөргүл кылган. Ажил-агыгының дөрткү хунуңде Хундүлүг аалчы журналистер-биле Чазак Бажыныңа парламга конференцияны эрттирген. Ол Тывага ооң баштайгы чоруу кончуг чогуңгур болганын, сагыш-сеткилинге улуг исти артырганын хундүлүгүмү. Бичангаш "Силер бүгүдөгө дээш тейлеп чоруур мен" деп чугаалаан.

Биске кайгыччы кижиниң эки шынарларын бодунга сиңирген, оон-биле кады ол делегей хемчээлдиг ажилдакы, хамык болушкуннарны, нарын айтырларын ханы болгаш делгемчиди бодап билер. Ол болуудун ажил-херээ-биле бөмбөрктөң кижилеринге бараан болуп чоруур, Тываның чону оуу билген. Улуг башкы чаагай салдарын биске чедирген. Башкы дугайында долу чугаалаптар, шынап-ла, арга чок, Нобель шаңна-лынның ол шылгараңгай эдилекчизи, кезээде чедир угааттынмаан, тынмыксыңг кижы, Дириг Бурган болуп артып калыр. Бүгүдөгө хундүкелдиг Ыдыктыг улуг Башкы, Чырыктык XIV Далай-лама бөгүн июль 6-да 65 хар-лаан. Тываның чону Ыдыктыг улуг Башкыга кан кадык болурун, эя-не чаагай кемжитерни күзөп, буяны херээнге чедшикин-верни күзөп тур. Силерниң бунянын, чылыг йөрээлдер тыва чонга авырала болузам!

ЧЕР, МАЛ АЖЫЛДЫГЛАРДА СУГГАТТЫГДА — СИГЕН ЧААГАЙ

Мал чевнеринн култураларын өстүреринге белекел эрте казына эгелээр. Республикага бо чылдын 24900 тонна сиген, 1200 тонна севаж, 614 муң тонна силос белекээри көрдүнгөн.

Эрткен чыл-биле денээр-ге, мал чевнеринн културалары Танды, Улуг-Хем, өске-даа кожууннарның көдээ ажил-агыларынга хейу-биле тургузуп болур. Чай, ылангы июль, эң чаашкыны болган. Хейну көрүп, кажаран чер ажил-дырлар сугатт эвеноларын база тургускан. Оларның хей кезин ажил чок кижилер болуп турар. Мал чевнеринн белекелчилери керээ-дугуржулга езугаар сиген кезиндезинче кирген. Тангы кожуунда, чижээ, 30 сугаттың 1200 гектар шөлдүгү деңгээлин сугтарган. "Революциянын чалбыны" совхоз тарымал мездин кезип киреринге белекел. Экономиктиг буураашкына алысан ул ажил-агыг сиген кезип кирер механизматорлары-биле санажырынын, күш-ажыл төлөвериниң магадылалдарын тургузуп алган.

Чүлге топ кожууннарда эвес, республиканың мурунуу талазында көдээ чурттакчылар, өвчү-хөрөнгиниң аңгы-аңгы хевирлериниң ээлери мал чени, ногаа култураларынн сугтадын экижидерин хемчеглерин ап турар. Кожууннар, сумулар чагыраларынн ук ажилга учур-дузазы, киржигези бо чылдын оранчок көдүрүлгөн. Мал чевнерин өстүрүп болур деңгээлге кайда-даа хей. Четпес чүүл болза сугатт-биле хандырылганын кызыны. Суг—амыларга, чуртталга деп билишкени көдээ чурттакчы бурунгу үеде-мезгилде чедип эгелээн. Ажит-чажыт чогу-биле алырга, "кешкенде—хеме, көшкөңдө—төвө херек чок" болу бээр шаг-үе доозулган. Сугатты долузу-биле хандырырга ул хөөн улуг шаптыкты чедирип турган. Ооң уламы-биле Улуг-Хемде Сенек, Кызыл кожуунда Сукпак сугтарылга системалары тоймагалаттынган. Бо талазы-биле өске-даа чижектерни кырып болур. Көдээ ажил-агыг болгаш аш-чем яамызынын чер ажилынн килдиянын начальниң Г. П. Дербин. Геро Павлович — сугтарылга системаларын ажилдадыр талазы-биле дуржулгалыг удуртуучу. "Тыва мелноводхоз" департаментинн кол специалистизи С. В. Сиспов-биле кады ол Эрзин кожуунун Сарыг-Булуң, Көжээлиг-Булуң (Бай-Дар) сугтарылга системаларынн байдалын хынап көргөн. Хыналда чүлге хайгаарал-биле кызыгарлаттынмаан. Тускай бөлүк боттуг дузазы чедирген. Сугту хемден кол бугаже чапып алып буга дозу 1993 чылда Сарыг-Булуң сугтарылга системасына үрелген турган. Мелиорация ажил-дакчылары оуу эде катап кылган. Ооң чарыгалына 170 муң рубльди үндүргөн. — Ооң селтептезин кайы айда кылган ирги? — деп Геро Павловичтен айтырдым. — 2000 чылдын майда — деп, ол харыштылды. — Сугаттын эң берге участьтуу кылдып доостуура. Сугатт шөлдөрүнчө үнгөн буга-ларын, каналдарын аргыла-лап аштарын Булуң-Бажы, Эрзин суурларынн чурттакчыларынн күжү-биле кылды чоруларын чугаалашкан чүвө. Эрзин суурнуң чурттакчыларынн ороорудиче сугатты чорулары элээн шаптаразынардыг болган боор — диди. Көжээлиг-Булуң (Бай-Дар) сугтарылга системаның буга дозу Тес-Хемниң суун сугаттыг үндүрүп чыдыр. Ычалга-даа оон ишти хир-бокка туттара бергени ыден. Кол буганың 200—250 метр бажы мунгашталган, ооң уламы-биле сугатт шөлдүчө суг бадыры үзүктели берген. Ол бүгү ажилдарын чоруларына чижегей алырга, 90—95 муң рубль хергелеттинип турар. Бир эвес бай-дагылар бир дем-биле ажилдаар болза, ук сугтарылга системаны оларны боттарына улуг-ла дузалыг болур ийик. Буга дөзүн кузуун-не келир сугтарылга белекел алган болза, хей хемчээлдиг шөлге тараа, мал чевнеринн културалары бо чылдын хейу-биле өстүрүп алып турган. — Кызыл кожуунун Сукпакта сугтарылга систе-

КЫСКАЗЫ-БИЛЕ

СҮТ КУХНЯЗЫН ЭДЕ ТУДАР ТР-ниң Кадкы камгалал яамызы уругларынн сүт кyxнязына 1 миллион рубль туңууг акаша чаа херексел садип алган. Ол херексел ажилаалга киврери ам-даа элек. Кызыл хоорайны 2000 чылда бюджетинде уругларынн сүт кухнязын эде тутар кылдыр акшаландырышкыны база көрдүнгөн.

УДАВАС АЖЫЛДААР

Социал хөгжүлдө департаментизиниң уругларга пособие бээр килдин компьютер-биле ажилдаар чаа программа хүлээп алганы-биле түр када ажилдаайн турар.

ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ КИЧӨӨНГЕЙИНГИ!

Тыва Республиканың Дээди Хуралынын (парламентизиниң) ээлчеглиг XXVII сессиязы 2000 чылдын июль 12-ДЕ ЭРТЕННИҢ 9 ШАКТА Дээди Хуралдын хуралдар залына бодунуң ажилын эгелээрин дындап тур.

ИХЯ-дан медээлэр

Республиканың девис-кээрине эрткен неделяда шагдаа ажилдакчылары нийтис-биле 682 үнүш-күннери кылган. Олар-ның 71-и меге болган.

Нийтис-биле болгаш Кзыл хоорайга 17 аътты, 143 хойну, 10 инекти, 2 хаваны оорлаан.

Игорь ДАМДАК.

Садыглар баартактарында

САДЫП АЛЫКЧЫНЫ ХОРАННАВААЛЫ

Хандагайтыда үрүмк барсаанар садыглары көүдөп өрт. Ол эки, чон садыглыгынын хыны тып эгелээн. Кудумчу садыгларының дөлгөлгөзи аян-шинчилиг, чараш көстүр.

Бо айтыр хереглекче ге шуут таарымча чок. Брак черлерден садып алган бараанарын сайгарлыкчылар каш хун улаштыр делген алгаш туруп берген.

Чокта, эрежиң тургаш чээп алыр. Чокта чаа колбаса садып алгаш келди. Чиривиске, арай баксырай берген.

Чайгы үеде имираас-сээк, курт-чажар бир ырма снычиг. Чылыга аш-чемниң шынары дораан үрелир. Садыгчылар баксырай берген эрзи аш-чемин сарыг хуннун дургузунда туруп алгаш хун-ээр.

Мэң бир таанырым оол пиво садып ижинкеш, өлүк кал чаксан. Хынап көргө, хуусаазы эртип калган пиво болган.

Чокта чаа бир садыгдан хлеб чаап чийр "крем-ореховый шоколадный" деп маргарин садып алдым.

Василий МОНГУШ, Хандагайты суур.

Бойдусче сагыш салыры — кижике сагыш салыры ол

Хомудаар-дыр мен

Бойдусту камгаласы, ылаңыя ооң байлаан, сутларын, арга-арын, дырг амтанарын камгаласы дээрге, а херек кырында кижике сагыш салганы ол болур.

Бо талазы-биле республиканың кожууннарында, чамдык чурттакчылыг суурларда арга-арыг ажил-агыйлары улуг ажилды кылп чорудуп турар.

Тыва — бистин ортемче-ивнистин кайгамчык болгаш катап-таттымас булуну. Туристер чүге Россияны девискээрден эвес, даштын чурттардан кээп турары таварылга эвес апарган.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ИШТИКИ ОРУКТАРЫНГА АГААР ТРАНСПОРТУ-БИЛЕ ПАССАЖИРЛЕРНИ АРГЫШТЫРАРЫНЫҢ ЧИГЕЛДЕЛИГ ТАРИФТЕРИН БАДЫЛААРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Кызыл хоорай 2000 чылдың июнь 13 № 518

Table with 3 columns: №, МАРШРУТТАРЫ, ӨРТЭЭ (руб). Lists routes like Кызыл - Тоора-Хем, Кызыл - Хам-Сыра, Кызыл - Кунгуртуг, Тоора-Хем - Хам-Сыра, Кызыл - С. Аржаан - Уш-Белдир, Тоора-Хем - Ырбан, Кызыл - Ырбан, Кызыл - Тарыс аржааны.

2000 чылда тус черниң агаар оруктарына уждуушкун кылыр рейстерниң графиги

Table with 5 columns: №, Маршрут, Ужудар үези, Рейстин саны, Чүктүз хуузу, Пассажирлерниң планнап көрдүнгөн саны. Includes routes like Кызыл-Тоора-Хем, Кызыл-Кунгуртуг, Кызыл-Тоора-Хем-Ырбан, Кызыл-Тоора-Хем-Хам-Сыра, Кызыл-Уш-Белдир, Кызыл-Тарыс.

ТР-ниң Чазак Баштырнының бирги оралакчыы В. ОЮН.

Чем үнүштер тоорук үрүну

Тооруктун сайының өзери тывалар беш янып ылгаар: чылаан-караа, быштак-сай азы ак-сай, сарыг-сай, мелдер-сай, эн сөөлгү бышканы кара-сай.

Лештир кылган. Ынаар сайны киир бызапкак, кырындан туалагы калбак ыяш-биле хааптарга, сай шупту чарлы бээр, а уруннер шупту бұдан артар.

Товна сиегени кезип белеткеп берип чордаа. Оон кезээ-кызымаккай ажилды үнелөө көргөш, сох-хотуа дирекцияны оу аът тергези биле шаанаан.

Ойдуп БАРТАН.

Бензин, солярка чокка-даа

Бүгү чүзүн малды өстүрениң кол үндезинери мооң адаанда ыяп-ла кылп күүседир кол чүүддерден хамааржыр.

Амгы рынок экономиказының үезинде үстүнде ыяп-ла кылп күүседир кол ажилдары багай күүседип турарыны чылда-наанарындан республиканың колхоз, совхозтарында, коллективтиг бүүдүрүлгелеринде малды бажы өзериниң орунунга, харында төнериниң кырында келгени хомудачыг. Кижы бодаларга, төрүү малдын чыл бүүдө чаш төлү немежер чүве болганда, малды бажы ыяп-ла өзер ужурулуг.

кат чыр демир дыр-бааштар ажилгавас, мөөгү чымп тургаш, оу дээр-биле тура сокпас, бижек-биле кончуг элтиг үзе кезип алыр ажиткыг. Кат чыр үе кел чылары-биле бодумун арга-дуржулгамдан каттарын чырыны хуусаазын силерге сүмелеп көрейи: кызыл-каты июль 25-тен, честек-каты база-ла ол үеде, инек-караан, көк-каты, черниканы август 10-дан, чодурааны, ыт-кады, киш-кулаан август 25-тен, пөш тооруун сентябрь 5-тен, чырыгаваны сентябрь 10-дан эгелеп чык болур.

Самон ЗАЛУЦКИЙ. Күш-ажылдың хоочуну. Кызыл хоорай.

Эрткен дыштаныр хүннерде республиканың культура ажил-
дакчылары боттарының профессионал байырлалын Тываның
чараш булуңнарының бирээзи Чагытай хөлдүң эринге уран
чүлдүң мөөрейи-биле болгаш спортчу маргылдаалар-биле
демдеглеп дыштанганнар.

Культура ажилдакчы-
ларының спартакиадазы
чылдың-на эртер кылдыр
чагытлаан. Бичангаш
опи организациястап эртти-
рип турар кожуун-даа,
(бо уадаа Танды) аян-
агы кожуун, суурлар-
нын культура ажилдак-
чылары-даа мырың пат
чаңгыгы калган улус
чорду. Хөлге келгеш май-
гы хоорайжыгышты
дораан тге кааптар.
Одаг девискээрин каас-
тап, шимел, арыглап,
хана солуннары көскү
черлерге азып алыр.
Ырактан кел чорда-ла,
кайы черин улзуузуң
одаа дээрзи дораан бил-
ден бээр. Майгынар,
автокулубтар, автобустар
эмгежөө. Оларның ча-
нында хой, дөтпө
алгырышкан, хөлдөөзи-
ни, байырлачыны чүү
дээр! Мөөрейге, спортчу
маргылдааларга эки ки-
ришкеш, байырлалында
дыштанып, "изиг-хан-
наар" дэни ол.

Бо уадаа культура
ажылдакчыларының
спартакиадазына Бай-
Тайга, Барың-Хемчик,
Өвүр, Тожу кожуунна-
рын командалары кел-
бээн, артка кожуунна-
рын болгаш Кызыл хоо-
райның командалары
кээп, профессионал кү-
жү шешешен.

Спартакиада ажда-
рының байырыгы чыска-
ал... 14 команда шупту
чыскаалыкан. Олар ыла-
галы демдектерди,
хай-арт кийер ирлэг-
шөөрлүг, чагыс аай
спортчу хелтиг. Танды
кожуун чагыргазың
культура кылдызың
эргедикчиң Анжела
Өвөр-оолвна Серен-оол
байырыгы чыскаалды
ажыткаш, кол судья А. О.
Сатка командаларың
рапортуң хүлээп алырың
дужаады. Бичангаш ко-
жуунуң "Сабантуй" ко-
мандалары оларны хат-
салган дег чык, сергек
капитаны, культураның
хоочууну М. М. Окун
мөөрейлерге белен деп
илеткөө үнүп кээрге,
чыскаалдың бүгү кир-
жикилер дивиттиг
адыш чыскаашкыны-биле
уткуп уадылар. Репорт
дужааттың соода,
ТР-нин Культура болгаш
кино яамызының сайды
Ч. Ч. Д. Ондар байыр
чедирип сөс алгаш, спорт-
чу чедишкенинни кү-
зөөн.

Байырыгы чыскаал
соода, спортчу маргыл-
даалар дораан эгелээ.
ХОЙ КЫЛДЫҢЫЛАРЛЫГ
ЭСТАФЕТА. Шаптаразы-
нар-ла эмгежөө. Бичал-
за-даа оу амың чаңык-
чан спортчулар дег куль-
тура ажилдакчыларының
командалары улуг-ла
бердээшкенин кылдыр кү-
лээп көрбөстөр чорду.
Тинелгеже чүткүлүүд,
демни, кожуунуң ады
дээш оларның кайы хире
хей-аыттыг демсежиң
турганы сөс-биле дам-
чыдары берге. Түннелин-
де бүгү оналгаларың эн-
е эвээш үениң иштинде
(6,23 минута) күүсөлдөк-
кө, Бичангаш кожуунуң
төлөөлери тилекчи бол-
ган. Ийги үени Тес-Хем
көргүскөң, үшкүзүүн Кы-
зыл хоорайның команда-
зы.

Даартазында **КАНАТ**
ТЫРАРЫҢА **МАР-**
ГЫЛДАА эн-ве солун
болган. 6 уруг, 6 оол
кежигунардыг коман-
далар күжү шешешкен.
Бо мөөрейинде онзагай чү-
лү — команда бүрүзү
удурланкчыларыңың
дегерези-биле тутчулур.
Бо маргылдаа эн-ве да-
штыңгың, каткы-хөлүг
болганы бидингир
херек. Аарыкчылар ко-
мандалының дужада ийди
дугаар команда апарган
"агаар тыртып", зарип
турулду. Григорий
Ондар, Юрий Камзала-
ков, Валдим Морозов
шак күчүтенер бар Бичан-
гаш кожуунуң коман-
дазы тилекчи болбайн
канчаар. Кызылчылар,
сүт-хөлчүлөр төлөптүн-
биле кызытса-даа, бич-
емчилерге алыштылар.
Эн-не күзөңгир киржи-
севич мөөрей — повар-
лар мөөрейи. Мөөрей
шагы оранчок элек
турда-ла, одаларның
ыжы бургурадыр шөйлүң
үнүп, амдыңың аш-
чөмнүн чыды айдыаң
эгелээ. Жюри кежигү-
нери-даа амраан боор.
Кандыг аш-чөмнүн амза-
дылар дээр! Дүлгөн
эъттерден эгелээш,
ивың-бүрү салаттар,

Тываларың хүндүлүг ак
чөмверин... чарааң
сыртыңа бээр сөв. А
журиниң түңнээни-биле
бирги черин Сүт-Хөл,
ийгиңизни Кызыл кожуун,
үшкүзүүн Каа-Хем кожуун-
да келген поварлар алды.
Спорттуң хааны — **ЧИК**
АТЛЕТИКА... Культура
ажылдакчылары дээр-
ылап спортчулар эвес,

Парлалганың бешки фестивалындан
ШЫННЫ ЧЫРЫДАРЫ —
ШЫН КӨРҮШ

Июнь ээрби амың турда, Татарстаның төвү Казань хоорайга "Бүгү-Россия-2000" деп массалыг информация чепектериниң беш дугаар фестивалы болуп эрткен. Анча Тывадан 4 кижжи — Журналистер эвилелиниң даргазы А. Ховалыг, Н. Антүфьева, Е. Капустина болгаш бо одурутлор-ның автору киржи чорасан. А. Ховалыг-биле маңа ашк-төгерик сүржүп чадап тургаш, фестивалдың ажыдышкыныг чөтпиклеп барган бис. Деткимчези дээш Президент Ш. Д. Ооржакка, ол ышкыш Администрацияның кол бухгалтери З. К. Кууларга өөрүп чөттиргени-висти илеретес аргажок.

Ол-ла үелерде фести-
валь-биле чергелештир ол
улустун национал бай-
ырлалы Сабантуй база
болган, анча В. В. Пу-
тинниң чалаан. Россия
Президентизин чогуундан
көөр хамаанчок, А. Ховалыг-
биле оон холун база
туткан бис. Чаньыдаң
көөрге, ол көнгүс бөдүүн,
шевергин шыралаңгы,
анык кижжи болду. Каас-
коч хептиг, анык чараш
кыстар танышы чалаараг,
эгенисей берген дег
хүлдүмүзүш, кады бичини
таңылагылаан-даа.
Фестивальдың шупту
хүннеринде журналистер
терин улуг автобустарга
милция машиназыңга
удеттиргеш, сөөртүп
турду. Казань чогуунда
Советский районун
Ховалыг аргазыңга
Сабантуйге келерде база
ыччанган, оон-на уржуу
чадапчок, бис ийиниң
шагдаалар улуг дараже
чоокшлууларың-даа,
ол-бо дивээш. Черле
ычаш шагдалары дыкя
эвилел, эки чордулар.

Көжээнинде В. Пути-
биле хол тудушканывисти
телевизорга көргүзүптер
эриңи бээр шупту про-
граммаларың көргөн бис.
Бисти көргүсүңдөң, ын-
чалза-даа тыва хенив кет-
кен бистин артистериңиз
Г. Мурузук биле С. Ирляди
көрүп кадымыс. Галина
Мурузук Сабантуй биле
байыр чедирип, каш сөс-
даа чугаалады. Ынаар
албан-биле чалаткан тур-
ганаар боор Сабантуй
дээрде аждазың байыр-
лады дээш (сабан + той),
чачкы хову ажилдарыңың
эки төнгөниге твояс-
кааткан көчүп чараш,
солун байрлаал. Далган-
тараа өстүрер талазың-
биле мергемзөөн, тараа-
был улус сабантуйла-
ла турбайн канчаар. Ын-
да кара хөлб өртөө 4 р.
20 к., ак хөлб — 4.30 чорду
ийин.

Эрткен чылың Ижеаск
хоорайга дөрт дугаар
фестивальга (ычкан анча
бистен А. Ховалыг кир-
жи чорасан) денээрге. бо
фестивальда улус аажок
соонугураа. Бүртүктөөк
600 кижиниң орунуга, 800
ажыг журналистер анча
чедип келген. Чер аразы
ырак, шүүдөли улуг-даа
болаа, чамдык делега-
циялар хөй сангың, чижээ,
Якутия 8 кижиниң чоргу-
зар аргалыг болган. Фес-
тивальда удуранышкы
дээрде ол (Путин) сөс
кырында чымчак болуп
алгаш, херек кырында
демократчы эвес чүлд-
дерин кылып эгелээш.
Өскээр чугаалаарга,
солуннара кандыг-даа
ангы-ангы бодалдарың
илердиң турар, чамдык
тургузукчу савалдарың
Шаймиев хүлээп ал, оу
сайгырып турарың илден.
Кадр политиказыңга
хамаарышкан чамдык
бодалдарың ол кичээ-
гейге алгаш, боже улуг
сагыш салып турарың
бөдүңгү парлагга секре-
тарын канчаар шилеп
турганнаңаа бичангаш
булур турар. Парлагга
албан-биле баар дээш
Казаньның Крем-
лияге барып, Президи-
ния аппаратыңа кирди-
нис. Парлагга секретари
Ирек Муртазин мурунда
Төв ТВ-нин "Вести" про-
граммасыңга Казаньдаң
корреспондентизин болуп
ажылдап турган. Боулу
студиялыг, солунуң-даа
турган, ол ажилың ам-даа
уламчылап турар. Мос-
кыже чалаан, депутатче
депшидип турга-даа,
депутат, талантлыг жур-
налисти Шаймиев чаньыг
арттырып алган, оу дык-
ла деткип турар, эрткен
чылың бир ай иштинде
Америжаке база чорус-
кан. Кайда-даа жур-
налистер-биле эки харыл-
даазың, Интернетке ажил-
дап билери, татар дыл-
га бижип билери дээш оуу
чүс-чүс журналистер
аразынаң шилеп алган.
Шаймиевтин Россияда ат-

тивалың программазы
дыкя калбак болганы-биле
кежээлерде өрээлге пат
турупкан кээр турдувус.
Оон аждазыңкыңа
Президент М. Ш. Шай-
миев журналистерге бай-
ыр чедирген. Озадаң
калза-даа, оон чугаазың
парлагга төүндөн ал алыр
аргалыг болдум. М. Шай-
миевке журналистерге
"Мөңгүн адыгы" деп бот-
тарыңың шаңналың ты-
кыскаң, ол дээрге пар-
лагга-биле амык-чараны
дээш бээр тускай Диплом
чүве-дир. Минтмез
Шарипович 90 чылдарың
эзгыинде тур-
густуңуң

алдарлыгыңа Ирек база
улуңуң кирип турар бол-
бааже.
Кандыг-даа аитырыңың
солун, сеткүүддерге сай-
гарып чугаалажырың ча-
ныл болган. Казаньга мет-
рону тудар бе, тутпас бе,
Алсу деп бичин ираажы
кыска (оон стадионга
концертниң база көрдүсү)
"Татарстан Республикасың
публкааның ал-
дарлыг

Фестивальга кол-ла чүве — журналист эш-өөрү-биле ужурамың чугаалашканывисти, арга-дуржулга солчуп, эки-бак айтырыларыңны сайгаргынывисти көчүт үнелиг болган.

арти-
" деп атты
тыспыр бе, азы
тывспсыс бе дээш, каң-
дыг-даа чергелиг айт-
тырылары бижип, чырыды
турарлар. Оон чаңгыс
шиитпирин үндүрүп алыр-
лар: Казаньга метропу
тутпайн канчаар, кудум-
чуда машиналар сыңы-
шпаанда, Алсуга
атты бээр, Евровидение-
ге тийлээш, Россияны алдар-
жыткан кижжи-дир, оон
ангыда Татарстаның Ка-
захстан-биле будава-
зынаар.

Илет, ында чурттала
кайда-даа-биле дөмөй-ле.
Чаңгыс Россияда бол-
ганывиста аитырыларың-
ыс-даа нийт болбайн
канчаар. Ыччалза-даа
Татарстан өскө деви-
скээрлерге көөрдө, черле
шымырак, оон нефтиң,
газы бар, автомобиль
тудуу, хамия улутпүрү
сайгыраан, пластмассадаң
хоолайлар кылп эгелээш
улуг-улуг бугурулгелер
бис. Парлагга секретари
Ирек Муртазин мурунда
Төв ТВ-нин "Вести" про-
граммасыңга Казаньдаң
корреспондентизин болуп
ажылдап турган. Боулу
студиялыг, солунуң-даа
турган, ол ажилың ам-даа
уламчылап турар. Мос-
кыже чалаан, депутатче
депшидип турга-даа,
депутат, талантлыг жур-
налисти Шаймиев чаньыг
арттырып алган, оу дык-
ла деткип турар, эрткен
чылың бир ай иштинде
Америжаке база чорус-
кан. Кайда-даа жур-
налистер-биле эки харыл-
даазың, Интернетке ажил-
дап билери, татар дыл-
га бижип билери дээш оуу
чүс-чүс журналистер
аразынаң шилеп алган.
Шаймиевтин Россияда ат-

Нитизин-биле солун фестивалга киржи арга-
дыг болуп, хөй-ле чүлдериң көрүп, билип алды-
выс. Даразыңда алдыгы фестивал Санкт-Пете-
бургка болуп чадапчок, оу эртпирискээ улустуң
саны хөй болганда, оу Россияның Журналистер
эвилелиниң Улуг хаоризин шийтирээр.
Надежда ЭРГЕП.

ПРЕЗЕНТАЦИЯ БОЛГАН

Июнь 29-та Улусчу чо-
гаалды төүнгө Ккульту-
раның болгаш уран чүлдүң
Чөөн Сибирь ака-
демизиниң "Девискээрин
культура болгаш чога-
дымыга" деп тыва факультет-
тинде презентациязың
болгаш Тывада салбыры
ажыттыңаннаңа бээр 5
чыл болган оу болуп
эрткен.

Анаа Чазаа Бахтын-
нын орадыкчы Валерий
Оюн, Садыг болгаш
амдырыал хандырылганың
амадырыал сайды Алек-
сандр Брокерт, Дээди Ху-
ралдың депутаты Конгар-
оол Ондар, Культура, кино
болгаш туризм яамызың-
ның сайды Чылыгың Ондар,
Парлагга болгаш
информация талазы-биле
курне комитетиниң дар-
газы Анатолий Серен бол-
гаш өске-даа яамыларың

болгаш ведомстволарың
төлөөлери киржишкен.
Амы үеде академияда
125 студент өөренип тур-
гар. Бо чылың бир-ле дуга-
ра б студент бот-өөрге
дилге-биле дооууп, дипло-
мнар холга алган. Ака-
демияда юриспруденция,
менеджмент, экономика
болгаш өске-даа факуль-
теттер бар.
Нитизин-биле ака-
демияны коллективинде,
оон деканы Вера Алексан-
дровна Кошкар-оолга
байыр чедиршикениң,
белек-селек арбын болган.
Александр Брокерт чым-
чак мебелиды, Чылыгың
Ондар 10 муң рублиды,
Конгар-оол Ондар акша-
белекти, Алдын-кыс Кон-
гар лезерин принтерни
сөөңээр.
Урана БАЗЫР-ООЛ.

Спорт
"СУКПАКТЫҢ НАЧЫНЫ
ДЭЭШ"

Чоокта чаа "Сукпактың
начыны дээш" Сукпак
сумузунга хол бөмбүүңе
болгаш тыва хурешке
маргылдаа болуп эрткен.
Хол бөмбүүңе сумунуң
кудумчуларыңдан 6
команда киржишкен. Хун-
ездир болган маргылдаа-
ның түңнелинде Бүрүле
кудумчуңа командазы
бирги чериң ээлээш.

Төрөл бөлүк төөгүлүг

Төрөл бөлүктөр база
тыттып кээр ул-дустуг.
Шагдаң бээр Бичангаш
кожуунуң девискээринге
чурттап чораш маады-
ларны ук-төөгүзүң кас-
каныңа болза дык солун.
Маады деп терминге чоок
сөөстер эрте-бурунгу гун-
нар үезинде бичангаш
турган. Ол дээрге гун айма-
ктарының чамдык баш-
тыңыларын (шанью)
Маодунь, Модэ деп ат-
тары болду. Гуннар биз-
стерниң тываларың,
ыраккы, эрте-бурунгу
өбгөлери-ле болгай.

Чоокту өбгөлериңиз
турктер чогуң-на гунавар
дун укталган. Ычангаш
Маодунь, Модэ деп гун
баштыңнарың уре-сады-
зы ол алдарлыг баштың-
нарың аттарың төрөл
бөлуңуң ады кылдыр
эдилеп артып калган чада-
вас деп чамдык өртемден-
ериниң санап турарың
барымдаагың. Эгезинде
"Маодуньнуң ажы-төүлүг
бис" деп-ле турдулар
ийнаан. Каш ада ажыг
ырай-даа бээрге, алдарлыг
өбгөнни адың салбайн,
"маодуньнар бис" деп
адаттыңың, бо үеде шуут-
ла "маады" апарган
чадавас.

Ычангаш-ла маадылар
уштап-баштарыңа ымак,
эртем-билеге сундулуғ
чон болган. Оон бир чи-
жээ, Маады Лопсан-Очур
Тибетке шажыңың дээди
эртемин чедип алгаш,

зинде шажын-чүлдүге би-
ле холбаалыг дээш эрге-
дужаалыңдан халааш, бары-
ны кожууннараже шө-
дүпкөн. Ол оон ээл кө-
бөз.
Маадылар өске тыва тө-
рөл бөлүктөргө денээрге,
орус чон-биле шаг-төүдөн
бээр бээр кожа-хөлбээ
чурттап келген болгаш, та-
раа, ногаа культуразың тара-
рыңга элээш мерге-
жилдиң улус. Тывага кол-
лективтиг ажил-агылар
сайгырап эгелээш үеде
бирги тыва колхозчулар
Бюрбю Маады, Ак-оол
Маады олар болган. 1947
чылда бекч тараа дужулу
өстүрген дээш Парыма
Маады Социалистиг Куш-
ажылдың Маадыры атка
четти.
Тывага чурттап турар
маадылар хувискаа мур-
унда узун маадылар,
чолдак маадылар, Хүт,
Ээрбек, Сесердиг, Тасы
маадылары деп хуваат-
кынып турган. Иркутск
девискээринде чурттап
турар тофалар деп чыда
Маады Чаназалар деп улус
база бар.
Ычангаш тыва чыда
эвээш сангың маадылар
дугайында билж чүлдериң
нымычкычуларга со-
нууртаттын.

Алдын-оол МААДЫ.
Дорж-Алсы буур.
(Чылымың солугуңа
бөдүңгө артырың).

Тыва бижиктин 70 чылынга

АНЬЯКТАРНЫҢ ЧУГААЗЫНДА ЖАРГОНИЗМНЕР

Культурлук чугааның чугула шынарларының бирээзи — оон арыгы болуру. Арыг чугуа дээрге арык, бок сөстөр, диалектизмнер, жаргонизмнер чок чугаадыр. Оон аныкта тыва чугаага орус болгаш өскө-даа дылдарың сөстөрүн дерек чок черге ажылгаан болза, ол арыг чугаа болбас.

Жаргон сөстөр кызыгаарлы ажылгаттынар сөс курлавырынга хамааржыр. Ук сөстөрүн, сос каттыжышкыннарын, оларның узакын кижги бурузу билбес, чүгле кандыр бир социал бөлүктүн ажыглар сөстөрү болур. Жаргонизмнер чамдык социал бөлүктөргө ниятелиден азы өскө социал бөлүктөрдөн дыл аргаларың дузазы-биле боттарың аныгыла, олардан ылагылып, оларның аргазы бооп тыгылган деп, дыл эртемденери тайылбырлап турар.

Тыва дылда жаргон сөстөр, оларның ажыгылынын дугайында М. Д. Биче-оол "Тыва чугаа культуразы" деп номунда бижээн. "Жаргон сөстөрү шаанда феодал-дүжүмөттөрүн болгаш хамаарыңың аныгыла. Ол болза

тыва дылдың лексикаының аныгы-аныгы элементтери болур: орус дылдың сөстөрү, профессионализмнер, диалектизмнер, хоругдалда турар кижилерин жаргон сөстөрү, доора узакында ажылгаттыңан сөстөр болур. Ындык сөстөрүн кижилер, ылагыла аныктар, аас чугааында колдуунда меделеттер, тарааканнар, хадыр-сарыглар, телжаар; чаш урулуг кыс кижги — бызаалыг уруг; шитги кыс кижги — генерал, арбуз чипкес; буддунуң алган уруг — дозуалып алган; б) ада-не — маханнар.

1. Кижилерин адар сөстөр: а) кыс урулар — дөстөктөр, тарааканнар, хадыр-сарыглар, телжаар; чаш урулуг кыс кижги — бызаалыг уруг; шитги кыс кижги — генерал, арбуз чипкес; буддунуң алган уруг — дозуалып алган; б) ада-не — маханнар. 2. Шериг өрттирген оодар — сапогтар, погоннар, шиньельдер, дембельдер; далай шеринге чоран оодар — фуражкалар; шериг өрттирген келгенин айтырда — "үзе базар", "тевер" деп жаргонизмнерин ажыглап турар. Кудумчуга оодарың чугаазыңа чиккен: "Кажан дембельден келдин, брат? Кажан тең турдуң? Кажан үзе бастың?"

3. Кижини аажа-чаңыга хамаарышкан сөстөр: хөлчөк өки — утжөк, өмин өрттир — кирип каар, дедир — тормоз кижги, кортук — мандыр; туруш чок

— каакак; сиедең кижги — кушкаш баштыг, чүрөө быттыг; солун — кино кижги, буратино кижги, труба (турба) кижги; багай — чорбас, кукүү багай; мелегей, аамай — чайкы; далай ыт, чурбан, чумо; чорбас, аас — капот; диштер — штакеттер; буттар — дугуйлар; кырын — кижка; харя, кашпык, крышаы чок, чыла-бас.

4. Кижини мага-бодуга хамаарышкан сөстөр: арын — харя; ажынган арынныг — кирпич харя, ка-рактар — фаралар, смотридер; аас — капот, диштер — штакеттер, буттар — дугуйлар, кырын — кижка.

Шупту жаргон сөстөр стиль талазы-биле куду лексикага хамааржыр болгаш литературлук дылга хамаарышпас. Олар литературлук дылдың, диалектин кайы-даа сөстөрү дег эргижирээр болгаш чүдө бээр, а бир жаргонизмнерини орунуга өскелери тыгыл чээр. Жаргонизмнер аас чугааның шынарын бадырып, ову ботталдырып турар болганда, оларын чугаа-

Шеригтинден хижирер-биле!

Бистин угбавыс Галина Тиртыковна НАЧЫННЫҢ июль 7-де төрүттүнген хуну. Угбавыснын байырлыг хуну таварыштыр бүгү-ле чүүлдерге чүгле экни, чедишккнерни күзевышаан, угбавыска дараазында оуругларын бараалгаттывыс.

Азарганчыг бичимден-не А, Б жүк айтып берген. Узун кара чараш чаштыг, Улуг угбам Галина-дыр. Дөртөн бештээр харың-биле Чалбыраштыг байырымны Арттар, сынар ажырылдыр Сыгыт-биле бараалгаттым. Аваыска дузалажып, Ажи-толун, думмалары, Амыр-дыш чок өөртөктештиң, Аас-кежини чаалап бердин, Эге класстан сургуулдарың, Эртем-билги чедип алган, Чечетелген Тывавыстың Чоргаар онза төлээлери. Сургуулдарың, думмаларың, Сеткклимниң ханымыңдан Чайынналган чедишккниң Чаалап берип, суруп орлар.

Сося АРТУР, Хандагайты суур.

СПОРТ ИСПАНИЯГА ТИИЛЕГЕ

Чоокта чаа база бир өөрүнчү медээ ТР-нин Спорт-куркомитетинге келген. 1982—1983 чылдарда төрүттүнген оолдорның аразыңа хостуг хүрөш маргылдасы болуп эркен.

Кадеттер аразыңа тыва мөгө Маргей Мартына делегей маргылдазынга бир-ги черин алгаш, шыларган. Ол 50 кил дезвиляг мөгө-дөр аразыңа хүрөшкөш, 4 мөгени арыг окташ, Испания чемпионнаан. Маргей бо мөөрөйниң түнели-биле Европаның бирги чери дээр ойнаар эргени чаалап алган.

ШКОЛАЧЫЛАР АРАЗЫНГА...

Тыва спорттун хостугу, хол бөмбүчү чоран Б. С. Салчактын чарык адыга туроктоон хол бөмбүчү маргылдасы бо чыын база чырык элуугар Кок-Тейиниң чак көзүргү чоогуна болуп эркен. Ону "Юность" спортчу кадккыл лагериниң дөмөксөөрүнн ооргошкан. 2000 чылдын мөөрейи 1986-87 чылдарда төрүттүнген урулар аразыңа берилген. Түнөл ойнарга Улуг-Хем, Барың-Хем-Чык, Таңды, Каа-Хем, Кызыл кожууннарын командалары киришкен. Олар түнөл ойнарга киржир эрге дээр бодун чыл дургузунда белеткелди чору-дуп, шылаагы маргылда-ларга зона айы-биле тилкелер бооп шыларгаш, найысылал Кызылга ойнаар эргени чаалап алган.

ТАЙБЫҢ ДЭЭШ ДЕМИСЕЛЧИ

Индий философу, тайбың дээр демиселчи, шүлүкчү болгаш спортчу Шри Чинмой 69 харлында аар деңиз көдүрөңгө делегей чергелг рекорду тургускан. Ол олуруп алгаш, чүгле чода шыгыаның дузасы-биле 476,7 килограммың 2,5 см өрү көдүрүскен. Оон улуг чедишккниң специалисттер безин кайгап ханмаан. Оон муруннда делегей рекорду 272,4 кг турган. Бизин ону олуруп алгаш эвес, а туруп алгаш көдүрген бооп турар. Шри Чинмой бо дугайында мынчаар чугаалаан: "Бир эвес угаанымыс болгаш сак-сеткилвис чашкы шаарыста дег ол-ла хөвээр-чуруу болза, назы-хар-даа ааза шаптык болбас. Ынчан чедишккнеривис төвчү чок боор".

1987 чылда Шри Чинмой чангыс холу-биле 3204 кг аар штангаы өрү көдүрүскен. Оон чедишккнери хөй-ле кижилерин хөй-аыт кийрген. Делегейниң аар атлеттери Шри Чинмойнуң кижги көдүрүп көрбөзүн аар

дензини көдүргенин магадап ханмай, оон чамдыг бил-ип алдыры кызынды шаг болганнар. Кижги буруу үрүлгү даян кылып, сак-сеткилви арылган чоруу болза, кижиле бар кара күштер арылган бээр, ынан анаа октаргайдан келген энергия төвчү чок сайзыралды күжүң бээр. Оон кадында ол беш чыл иштинде 7 миллион куштар дураузон чугаан, сөөлүг милионоун чүгле 6 хонук иштинде күөсеткен. Тайбың оон кысып алгаш, делегейниң дескинди тайбың дээр мааның үндөзлекчиң. Ол маң чоокта чаа бистин рес-публиканың кожууннары тавараар, Моолче кирген болгай. Оон тайбың дээр спортчу шыңчээшккнерин бо хүннерде делегейниң хөй кижилери дөткөн турар. Оларга Польшаның президентви Лех Валенса, Катышкан Нацялар Органызацызының секретары Кофи Анаид, Михаил Горбачев болгаш өскөлөр-даа хамааржыр.

Дозукучу — 80! Кызылдың курунениң педагогика институту оон филология факультетин 1980 чылда дооскан башкылары

Июль 14-15 хүннеринде юбилейлик учуражылгаже чаалап тур. АРАТ ШӨЛУНГЕ хундуксувүң 3 ШАКТА чедип келгилер, башкылар! Харылаажыр телефоннарыңар: 3-66-91, 5-10-32. Оргкомитет.

Допчузу-биле

БАЙ-ТАЙГАДА

Бай-Тайга кожунга "Ундээн чоннарың кадккышлы, дыл, культуразы болгаш оон соңгаар сорулгалары" деп эртем-практиктиң конференция болуп эркен.

Анаа Дээди Хуралдың депутаты, биология эртемнениң доктору, профессор Ч. Т. Сагды, эмчи А.Т. Куулар, Бүгү-россияның кадккышлы ниятелиениң Кыдыл салбырларын дараа-дан, "Көдө хөжөжөн" секцияның удурткучу Н. Б. Тиртык-Кара база Дээди Хуралдың депутаты, ында социал политика талазы деле комитет дарагы Т. Б. Куулар шлеткелдерин кылган.

Кожунуң кол агроному САРЫГ-ООЛ САЛЧАК.

ДАШТЫНДАН КӨӨРГӨ...

Тывалар кажан-даа аш-чутка таваржып чорбоон. Мыл чүдөп төмөргө, ядараар харын. Балык-байлан, аң-мөг чуроло төттүмөн. Оон баксыраарга, күске-күжүгүн дозуктап, хараган картын хайындырар. Тываңың ыт-кады — чангаар бүткөн плантация! Ша-кындыг бай чуртка кангаар аштар чүүлө?

Бөгүнуң кескү чижээ, ыдыктыг Каа-Хем бажын ээлээн тускай шажын-чүдүлгелериниң хостуг болгаш шөлөөн амьдар-чуртталгасы. Олар чүдүлгө-сагызынынга сыдап алгаш, кымдан-даа тоду-дугаа амьдар чорурур. Чакан, яамы, үндүрүл албан черлери моон мурунуда-даа ша-гуеде ынаар орук изевээ. Президент дөрдөн башка, ажыл-херекти чугааны көдө ажыл-агыйның муруну, бөгүну-даа сайм-тары ук бөлүктүң төлөө-лери-биле чорутпаан.

Оларның амьдарлың чогу ханы өөренип болза, амьдаргалык, ажыктыг, ола-тывыштыг чүүлдер-биле чергелештир долга-рың хүрээлелге, ак-меңге ук шажын-чүдүлгелериниң бууду чок эревес. Тооргу хиниң, чинге бол-гаш улуг анын эм-тан кек-терин хөргөлөш, чы-лын кайы-даа ээлчөндө апаан база турар. Боозу улуг аны чаш бызаалыг мыйгакты безин өлүрү-енден (акша, ола-ажык дөвө) чалданмай баар. Анаа барында болза мен оларның ак-мең кезик-териниң эм-тан чүүлдерин садып алдым.

Ажы-биле аларга, өске девискээрлерден, чурт иштинден келген сайгар-лыкчылар колдуунда ола-кежик хараар. Хыналда бар-даа болза, кулаам кы-зыкшап, садып алдым. Амьдарыының өскө арга-хеври менээ бо хүннерде оранчок берге-дир. Чамдыкта бай, оон сөөлүнде аш-чөм өртөө-гө хөргөлөө акша-хөрең-гем үстү-даа бээр-дир. Тоужа, шыны херек, бо өрткен чазы аштап-сук-сап чордум. Орук хөлө-зи-ниңге, харылаалар тур-гу-варыңа чарыгалдар хөй үдү. Ол байлак оран ам-

ТР-ниң Дээди судунче ыт чогу-биле кассационуң хомудалды кириген. А Дээди суд хоорай суду-рун шиттириң хөвээр арттырып каан.

К. Ф. Никифоров ажыл-га хүлээп алган юристе-рин база дыка дүрген үндүрүп турган. Ол болу чаңгыс-даа судка барбаан. Наталья бир катап "Бир эвес мээң судка чугаа-чурум үрүүң деп докла-дая" бижээн. Ол база-ла

тайылбыр бижирин оон негезин. "Каччп турарың нар ол, Антонина Павло-ва?" деп айттырарга, "Ди-ректор К. Ф. Никифоров ынаачар негеп турар" деп харылаан.

Июнь 17-де ук будурулгениң кол инженер Ю. А. Полуниң база Наталья Хертековна-биле дежуруңуң тургаш, яам чок чүвө ужун ааа-чурум үрүүң деп докла-дая" бижээн. Ол база-ла

БИР ХОМУДАЛДЫҢ ИЗИ-БИЛЕ

"...СЕНИ ДӨМЕЙ-ЛЕ МАНАА АЖЫЛДАТПАС МЕН..."

Россия Федерациязының Күн-ажыл дугайында хойлузунуң 2 чүүлүңдө кижги бурузу ажылдар эргелиг, ол талазы-биле кандыг-даа албадал, кызгадалга та-варышпас учурлук деп айткан. Ынчалза-да...

Директорунга негелдө-биле бижээниң Наталья-га тайылбырлаан. 2000 чылдын февраль 25-те ук пассажирлер АТБ-ни муниципалдыг будурул-гени хуралдаары зынгы профвицеал конференция-сы болганын Н. Х. Чулу-роол сактып орду. Ынчан чолаачылар болгаш өске-даа ажилдакчылар буду-рулгени администрация-зы-биле кады коллектив-ти керээ чарып, хүлээп ап турган. Анаа ТР-ниң профвицеал чөвүлениниң даргазы оракачызы Г. Н. Тутыняна, орук ажил-агыйының болгаш автотранспорт ажилдак-чыларының профвицеал-ны дараазы А. С. Чымба олар база киришкен.

Ынчан А. С. Чымба ажилчынарга оларны ажилдан үндүр, кире-риниң, кызырдылга тавар-ыштырының дугайыңа да айттырарыңа профви-цеал хуралдарыңа сай-гарып ап турарын сөмө-лөп, оон башка үндүрктен хөй кижилер судташкап, катап ажилга кирип ап туруп бээр, анаа будурулге хөй артык ча-рылда үндүрүп турар деп сангандырыңар. К. Ф. Ники-форов ону шымайдыла үзе кирип: "Чок, үндүр, кир-рер, кызырдылга тавар-ыштырыңар болум чак, каан шиттирлээр мен деп алгартан. Ажылчы-нар аразында анаа үндү-рүлгени кижилер тыгыл-бан. Ол чүгү көргүзүп ту-рарыл дээрге профвице-ал ажилчының ук будурул-гедэ эмин эрттир кушкаан айтып турар. Кандыг-даа кижизиндеге ажылы чок. Ажылчынар куш-ажыл талазы-биле боттарыңа эгерлерин билбес ажил-дан турарыңа херечин ол. Кызылдың пассажир-лер АТБ-зи дээрге оон хуу будурулгези эвес, коллек-тивтиң муниципалдыг ажил-агый деп Никифо-ров боду база билбес хев-ригилер. Коллективтиң му-ниципалдыг ажил-агыйга профвицеал эки бедик ха-рысалгалар, ажилчы-нарың, будурулгениң со-нуургалды, эрге-ажыг дээр дөмөксөжир, удурткучуларның кол дайыр улук күжү-дүр. "Профвицеал менээ херек чок" деп, оон анын билбес куу би-лигитиң удурткучу чугаа-

ТР-ниң Дээди судунче ыт чогу-биле кассационуң хомудалды кириген. А Дээди суд хоорай суду-рун шиттириң хөвээр арттырып каан.

К. Ф. Никифоров ажыл-га хүлээп алган юристе-рин база дыка дүрген үндүрүп турган. Ол болу чаңгыс-даа судка барбаан. Наталья бир катап "Бир эвес мээң судка чугаа-чурум үрүүң деп докла-дая" бижээн. Ол база-ла

Директорунга негелдө-биле бижээниң Наталья-га тайылбырлаан. 2000 чылдын февраль 25-те ук пассажирлер АТБ-ни муниципалдыг будурул-гени хуралдаары зынгы профвицеал конференция-сы болганын Н. Х. Чулу-роол сактып орду. Ынчан чолаачылар болгаш өске-даа ажилдакчылар буду-рулгени администрация-зы-биле кады коллектив-ти керээ чарып, хүлээп ап турган. Анаа ТР-ниң профвицеал чөвүлениниң даргазы оракачызы Г. Н. Тутыняна, орук ажил-агыйының болгаш автотранспорт ажилдак-чыларының профвицеал-ны дараазы А. С. Чымба олар база киришкен.

Ынчан А. С. Чымба ажилчынарга оларны ажилдан үндүр, кире-риниң, кызырдылга тавар-ыштырының дугайыңа да айттырарыңа профви-цеал хуралдарыңа сай-гарып ап турарын сөмө-лөп, оон башка үндүрктен хөй кижилер судташкап, катап ажилга кирип ап туруп бээр, анаа будурулге хөй артык ча-рылда үндүрүп турар деп сангандырыңар. К. Ф. Ники-форов ону шымайдыла үзе кирип: "Чок, үндүр, кир-рер, кызырдылга тавар-ыштырыңар болум чак, каан шиттирлээр мен деп алгартан. Ажылчы-нар аразында анаа үндү-рүлгени кижилер тыгыл-бан. Ол чүгү көргүзүп ту-рарыл дээрге профвице-ал ажилчының ук будурул-гедэ эмин эрттир кушкаан айтып турар. Кандыг-даа кижизиндеге ажылы чок. Ажылчынар куш-ажыл талазы-биле боттарыңа эгерлерин билбес ажил-дан турарыңа херечин ол. Кызылдың пассажир-лер АТБ-зи дээрге оон хуу будурулгези эвес, коллек-тивтиң муниципалдыг ажил-агый деп Никифо-ров боду база билбес хев-ригилер. Коллективтиң му-ниципалдыг ажил-агыйга профвицеал эки бедик ха-рысалгалар, ажилчы-нарың, будурулгениң со-нуургалды, эрге-ажыг дээр дөмөксөжир, удурткучуларның кол дайыр улук күжү-дүр. "Профвицеал менээ херек чок" деп, оон анын билбес куу би-лигитиң удурткучу чугаа-

К. Ф. Никифоров Наталь Хертековнаың суд шиттириң-биле катап хүлээп-ла алаа: "Судче билдириниң бижээниң дээр, сөзүн орунга Бо-чкареваны кирип алгаш турганымны чугаалааның дээр, сени дөмей-ле манаа ажилдатпас мен, донгулдаар-биле дүй шаап тургаш, сыврыштар — деп кыянган. Ынчангаш ук будурулгедэ өске ажилдакчыларны өле күткүп, Натальяның бичин-ле чазыптарын кел-деп, истеп-сүрүп турар. Чоокта чаа июль 5-те сек-ретары И. А. Сорокяна-ның кижилер аладал турарын шүгүмчүлөп маргы-шыттарга, Никифоров оозунга дораан-на "док-ладная" бижиттирип ал, херечилер чынап, ат сал-дырып шап болган.

Июнь 19-та диспетчер албанының даргазы (Натальяның бодуна дөрт чакыртар даргазы) Анто-нина Павлова Олюмова херекчок чүүлдер ужун

ШЫН КЫЗЫЛ ХОРАЙ, КРАСНОАРМЕЙСКАЯ, 100, ИНДЕКС 667000. РЕДАКЦИЈА КОЛЛЕКТИВЫ: Чинисмаа Монгуш, Алдын-кис Монгуш, Урана Базыр-оол, Сергей Хертек, Таан-оол Хертек. РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-34; кол редакторунун орамакчысы — 3-33-91; секретариат — 3-36-82. Солун келбейн барганда дараазында телефоннарже долгаар: 3-14-94. КИЛИСТЕР: Нийтели-политтиктиң кылдыс — 3-39-15. Медээлер албаны — 3-34-98; Бухгалтерия — 3-41-16. Солун неделада үш катап үнөр. Хемчөзүн 2 парлыма ама. Тиражи 3789. Чагы 72. АГАР САНЫБЫС: № 4070381040000010000 КВ "Тувакредит", ИНН — 1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729. Солун Россия Федерациязының Парлакта болгаш массалыг информация чөсеттериниң талазы-биле хойлузугалазының чорудулгазыга контроль болгаш бүртүкениниң Тыва дөмөксөөр эргелегенине бүртүктүнген. Бүртүктүнген дугаары—Т 00007. Солунда парламентиниң материалдары авторларының боталдары редакцияның туружу-биле дүүшөйи барып болур. Айттыңан санитар болгаш өскө-даа фактылары, дыңнадылары дээр авторлар боттары харылаар.